

ADDIKTIV XULQNING YUZAGA KELISHI SABABLARI HAMDA IJTIMOIY-PSIXOLOGIK YECHIMLARI

Gafurova Dilfuzaxon Eminovna

*Toshkent shahar Chilonzor tumanidagi 188-sonli umumta'lim maktabi
amaliyotchi psixologi 188-umum o'rta ta'lim maktab psixologi*

Ravshanova Nigora Ismoilovna

*Toshkent shahar Chilonzor tumanidagi
163-sonli umumta'lim maktabi amaliyotchi psixologi*

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqola addiktiv xulq-atvorning yuzaga kelish sabablari, oqibatlari hamda addiktiv xulq-atvor korreksiyasi to'g'risida yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: tobelik, xulqi og'ishganlik, deviatsiya, addiktiv xulq-atvor.

KIRISH

Addiktiv xulq-atvor — insonning ruhiy holatini o'zgartiruvchi narsalarni (alkogol va chekishni ham o'z ichiga oladi) noto'g'ri qo'llash orqali yuzaga keluvchi xulqatvorning buzilishi (ruhiy va jismoniy qaramlik vujudga kelgunga qadar).

“Shaxsning og'ishgan xulqi” o'ta murakkab va ko'p obrazli kategoriyasi ichida tobe axloq yoki bog'lanib qolgan deb nomlanuvchi guruhcha ajratiladi. Shaxsning tobe axloqi ozida jiddiy ijtimoiy muammoni aks ettiradi, chunki aniq korinib turgan shaklda ishga layoqatini yoqotish, atrofdagilar bilan janjallar, jinoyat sodir etish kabi salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Bundan tashqari, bu deviatsiyaning u yoki bu tarzda istalgan oilaga tegishli bolgan birmuncha keng tarqalgan turi. Addiktiv (tobelik) hulq-atvor – bu shaxs xulqining, biror narsaga berilgaligi bilan bog'liq (ingliz tilidan, addiction — moyillik, yomon odat) hulqiy og'ish shakllaridan biri. Bunda odam qanday obyektga qaram bo'lib qolganligi, unga juda ham bog'lanib qolganligi, bu obyektidan lazzat olishligi tushuniladi. Bunday obyekt qaram bo'lib qolgan odam ustidan hukmron bo'lib qoladi.

Agar biror obyektga bog'liqlik juda kuchli bo'lmasa, shaxs sog'ligi va ijtimoiy mavqeiga katta xavf solmasa, uning me'yoriy xulqini buzmasa, buni oddiy yomon odat deb atash mumkin. Tobelik (addiktiv) xulqi qaysi obyektga berilganligiga bog'lik holda

ko'plab turlarga bo'linadi. Hayotda eng ko'p tarqalgan qaramlik obyektlari bu psixoaktiv moddalardir (yashirin va yashirin bo'lmagan giyohvandlik moddalari), qimor o'yinlari, shirinliklar, shahvoniylik, diniy guruhlar hisoblanadi. Keyingi vaqtlarda kompyuterga qaramlik ham juda tez tarqalmokda. Har qanday bog'liqlikda odamning tabiiy ehtiyojlari yotadi. Lekin, muayyan sharoitlarda ba'zi obyektlar shaxs uchun hayotiy muhim obyektlarga aylanishi, ularga bo'lgan ehtiyoj esa kuchayib nazoratdan chiqib ketishi mumkin. Tobelik xulqining turli shakllari bir-biri bilan tutashishi yoki biri-biriga o'tishi mumkin, chunki o'z faoliyati umumiy mexanizmiga ega bo'ladi. Masalan, o'taketgan kashanda, sigaretlardan voz kechsa, doimiy ravishda ovqat yegisi keladi. Geroinga qaram bo'lgan odam, uni qabul qilishni to'xtatsa, alkogolli ichimliklarga berilib ketishi mumkin. Tobelikning psixologik mexanizmlarining o'xshashligi shundaki, ularda o'z ruhiy va jismoniy holatini suniy ravishda o'zgartirib, real hayotdan qochishga intilish holatlari yuzaga keladi.

Tanlangan vositadan qat'iy nazar addiktiv xulqning maqsadi, bu oddiy hayotdan, zerikishdan, yolg'izlikdan, hayot qiyinchiliklaridan qochishdir. Bu bo'shashish va kuchli ijobiy hissiyotlarni boshdan kechirish holatida ifodalanadi. Barcha qaramlilik vositalari, ayniqsa, giyohvandlik moddalari, muayyan vaqtga ijobiy hissiyotlarni paydo qilish (hursandchilik, baxtiyorlik, rohat, ruhiy va jismoniy qulaylikni sezish) yoki salbiy hissiyotlarni bartaraf etish (xavotirni, xafalikni, aybdorlik hissini, zerikishni, yetishmovchilikni unutish) xususiyatiga ega. Tobelik xulqi deb, shunday holatda aytiladiki, unda odam qayta-qayta qandaydir qoniqishni kutib, bir xil usul tutadi. Addiktiv xulq birdaniga paydo bo'lmaydi. U qaramlikni beto'xtov shakllantirish va rivojlantirish jarayonidir. Bu giyohvandlik misolida juda yaxshi kuzatiladi. U ruhiy (psixologik) holatni yaxshilaydigan giyohvandlik moda bilan tanishishdan boshlanadi. Ijobiy hissiyotlarni olish, kelgusi giyohvandlik moddalariga qaramlilik obyekti bilan qayta uchrashishga undaydi, ular tez-tez qaytariladi va oxir oqibat muntazam faoliyatga aylanadi. Bu mazkur giyohvandlik moddasini nihoyatda qadrlash munosabatini paydo qiladi. U esa uy-fikrlar, esdaliklar, xayollar o'rnini egallaydi, mumkin bo'lgan salbiy oqibatlarga tanqidiy qarash munosabatni kamaytiradi. Odam o'zining bog'liqligini

oqlash va himoyalashni boshlaydi, bu moddani ortiqcha ishlatish zarari to'g'risidagi axborotga ishonchsizlik bilan qaraydi. Oldingi qadriyatlar va qiziqishlar o'z ahamiyatini yo'qotadi. Giyohvandlik moddaga intilishi shunchalik kuchli bo'ladiki, odam bu yo'lda har qanday to'siqlarni yengishga qodir bo'ladi. Shu bilan birga, u o'z qaramligini tan olgisi kelmaydi, bu esa unga yordam berishni qiyinlashtiradi va atrofdagilar bilan munosabatlarni murakkablashtiradi. Ijtimoiy moslanishdan chiqish belgilari ko'payib boradi.

Addiktiv xulq rivojlanishining quyidagicha izchil zanjirini tuzish mumkin: tatib ko'rish (o'z tajribasida sinab ko'rish) — goh-goh iste'mol qilish – muntazam iste'mol qilish, ruhiy qaramlik jismoniy qaramlik. Bunday xulq yaqqol o'zini buzib boruvchi xarakterga ega. Zero, u so'zsiz organizm va shaxs buzilishiga olib keladi. Uning shakllanishiga qator psixologik va ijtimoiy omillar ta'sir etadi.

Azal-azaldan tobe axloqning turli shakllarini piyonistalik, ortiqcha yeyish, azart o'yinlar va boshqai shqibozlikni nazarda tutgancha zararli yoki yakson etuvchi odatlar deb ataganlar.

Zamonaviy tibbiy adabiyotlarda patologik odatlar degan atama keng ishlatiladi. Bog'lanib qolish tushunchasi tibbiyotdan o'zlashtirilgan, hozirgi vaqtda nisbatan yangi va ommaviy atama hisoblanadi.

Tobelik atamasi ostida keng ma'noda "kingadir yoki lazzat olish yoxud moslashish maqsadida nimagadir suyanishga intilish" tushuniladi. Barcha odamlar ovqat, suv, havo kabi hayotiy muhim obyektlarga "me'yoriy" tobelikni his qiladilar. Ko'pchilik odamlar ota – onalari, do'stlari, turmush o'rtoqlariga sog'lom bog'lanib qolishni sezaдилar. Biz yuqorida aytayotgan tobelik esa bu psixik holatni o'zgartirish maqsadidaqandaydir modda yoki o'ziga xos faollikni iste'mol qilishga psixologik yoki jismoniy tobelik bilan bog'liq axloq, lazzat olish yoki moslashish maqsadida kingadir yoki nimagadir suyanishga kuchli intilish. Agar bu tushunchaning tarixiy ildiziga murajaat qilsak, unda addictus – qarzi tufayli bog'langan shaxs (qarzi tufayli qullikka hukm qilingan), o'tmishda ingliz zodagonlari dehqonlarga yil boshida katta qarz berib yil bo'yi ularga to qarzini uzgunicha hukmronlik qilib, tayziq o'tkazishgan.

Berilgan ma'lumotlarga muvofiq tobe axloqning quidagi shakllari bor:

Kimyoviy bogliqlik (chekish, taksikomaniya,giyohga muxtojlik, dorilarga muxtojlik, ichkilikka bog'liqlik);

- Ovqatlanish axloqining buzulishi (ko'p yeyish, ochlik. Taomlardan voz kechish);
- Geymbling – o'yinga tobelik (kompyuterga bog'lanib qolish, azart o'yinlar);
- Jinsiy addiksiya (zoofiliya, fetishizm,vuayerizm, nekrofiliya, sadomazoxizm)

Hayot tarzi o'zgarishi bo'yicha odamlarda tobe axloqning yangi shakllari paydo bo'ladi, masalan, bugungi kunda kompyuterga tobelik juda tez tarqalmoqda va ayni paytda ba'zi shakllar deviantlik yorlig'ini yo'qotmoqda. Misol uchun yevropada birjinsli insonlarning nikohlanishiga ruhsat berilishi xaddan tashqari kofe ichish va shirinlik yeyishga tobelik. Bunday jarayonlarga yevropaliklar normal holat darajasida qarashadi. Internet sahifalarida amerikalik siyosatshunos olim Pakrik Byukenenning “Smert Zapada” nomli kitobi paydo bo'li. E'tiborga molik jihati shuki, katta hajmdagi kitobning so'z boshidayoq muallif yaxlit bir millatlar va xalqlar taqdiriga aloqador bo'lgan voqealarni, “G'arbning taqdirini” jamiyat ma'naviyatidagi inqirozlarga, jumladan, oila va nikoh, tug'ilish va o'lim tahliliga bag'ishlagan.

Byukenenning fikricha sanoati va yuqori texnologiyalari rivoj topgan jamiyatda odamlarning birdan boyib ketishi, to'kin hayotga erishishga bo'lgan egoistik intilishi ularni asl qadryatlarga, jumladan, oila va nikoh, yoshlar tarbiyasiga bo'lgan munosabatlarida keskin inqirozni keltirib chiqardi. Bu gedonistik psixologiyani asosi hisoblanib, uning oqibati jamiyatda qator muammolarni keltirib chiqarayotganligini e'tirof etadi. Gedonizm – Shaxs va unung xulq – atvor motivlarida faqat nimadandir lazzatlanish, qoniqish va o'zidagi ichki ruhiy iztiroblardan holi bo'lishga intilishdir. To'g'ri, aslida insonning to'q va farovon hayotga intilishi, boy – badavlat yashashni xohlagani ayb emas, lekin bunday to'kinchilik insoniylikka qarshi bo'lishi mumkin emas.

Bu gedonistik psixologiyani asosi hisoblanib, uning oqibati jamiyatda qator muammolarni keltirib chiqarayotganligini e'tirof etadi. Gedonizm – Shaxs va unung

xulq – atvor motivlarida faqat nimadandir lazzatlanish, qoniqish va o'zidagi ichki ruhiy iztiroblardan holi bo'lishga intilishdir. To'g'ri, aslida insonning to'q va farovon hayotga intilishi, boy – badavlat yashashni xohlagani ayb emas, lekin bunday to'kinchilik insoniylikka qarshi bo'lishi mumkin emas. Muallifni tashvishga va havotirga solgan narsa narsa shuki, bunday ong va shuurdagi o'zgarishlar yevropa xalqlarining eng zarur va muhim qadryatlarga nisbatan salbiy munosabatlarini ifodalaydi. Masalan, bugungi yevropada tug'layotgan bolalarning har uchtasidan bittasi nikohsiz tug'ilayotganligi tug'ilishning keskin kamayib ketayotganligi, umuman ayollar o'zidan sog'lom zurriyod qoldirishni istamayotganligi, mablag'i yetarli bo'la turib, farzand tug'ib va uni voyaga yetkazishga ketadigan mablag'ni qizg'anayotganligi hamda tugish jarayoni va og'rig'idan qochayotganligi yaqqol namoyon bo'lmoqda. Umuman g'arb ayollari turmushga chiqib, o'zidan munosib zurriyod qoldirish niyatidan tobora uzoqlashib bormoqdalar. Olimlarning mavjud ahvolni o'nglash uchun o'ylab topgan farzand tug'ilishi uchun davlat tomonidan ajratiladigan nafaqalar hamda imtiyozlar kabi sai harakatlari bekor ketmoqda. Chunki g'arb ayollarini sog'lom oila qurib, unda so'lom avlodlarni tarbiyalashdan ko'ra mansab pog'onalaridan ko'tarilib, o'z manfaatlarini o'ylab yashash ko'proq qiziqtiradi.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, gedonistik psixologiya - mol – dunyo, pul va mansabparastlikka tobelik kabi illatlar yoshlarimiz ongida paydo bo'lmasligi, ochiq axborot makonida bemalol turli ma'lumotlarni qabul qilish imkoniyati paydo bo'lgan hozirgi sharoitda ularni ezgu maqsadlarga yo'naltirish, ularda sog'lom dunyoqarashni shakllantirish eng dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Rozikova M., Aliyeva K. Psixologik tashxis metodikalari . – T., 2013. – B. 16
2. Umarov B.M. Muloqot va shaxslararo munosabatlar psixologiyasi. //uslubiy qo'llanma. – T. – 1998, 46-bet.
3. Umarov B.M. Tarbiyasi qiyin bolalar bilan ishlashda psixologik xizmatning o'rni. //uslubiy qo'llanma. – T. – 2008, 86-bet.
4. www.expert.psychology.ru
5. www.psychology.all.ru